

«QUBLA ARAL BOYI ARXEOLOGİYASI, ETNOGRAFIYASI, DEREKTANIWI, TARIYXNAMASI HÁM TARIYXINIŇ AKTUAL MÁSELELERI» ATAMASINDA XALIQ ARALIQ ILMİY-TEORIYALIQ KONFERENCIYA MATERIYALLARI

QARAQALPAQSTAN RESPUBLIKASI EKONOMIKANI ERKINLESTIRIW HÁM MODERNIZACIYALASTIRIW DÁWIRINDE (2000-2016 JJ.)

t.i.k. **A.K. Saribaev**
*NMPI, Tariyx oqitw
metodikası kafedrası*

Qaraqalpaqstan Respublikasında 2005-jılı ekonomikalıq reformalardı bunnan da bılay tereńlestiriw, ekonomikada jeke sektordı kóbeytiw, xalıq xojalıǵınıń barlıq tarawlarınıń turaqlı rawajlanıwın támiynlew, sonday-aq xalıqtı sociallıq qollap-quwatlaw baǵdarlamasınıń jańa baǵıtı islep shıǵıldı. Onda 2000-jılı baslanǵan ekonomikalıq reformalardıń keyingi basqıshında ekonomikanı jáne de erkinlestiriw hám modernizaciyalaw hám de elimizdegi qolaylı isbilermenlik ortalıǵın qalıplestiriwdiń tiykarǵı baǵdarları belgilep berildi. Nátiyjede, Qaraqalpaqstanda ekonomikalıq reformalardı iske asırıwda hám xalıqtıń social-ekonomikalık shárayatların jaqsılawda bir qatar unamlı ózgerisler júz berdi. Ekonomikalıq rawajlanıwı nátiyjesinde aymaqtıń finanslıq turaqlılıǵı támiyinlendi. Buǵan sanaat ónimleri kóleminiń turaqlı artıwı, óndiris infrastrukturası rawajlanıp baratırǵanı sebepli erisildi. Sonı da ayrıqsha atap ótiwimiz kerek, Qaraqalpaqstan Respublikası ǵárezsizlik jıllarında sanaatı rawajlanǵan, ekonomikalıq potencialı jıl sayın ósip baratırǵan iri industrial regionǵa aylandı. Awıl xojalıǵı ónimlerin jetistiriw hám olardı qayta islew menen birge ximiya sanaatı, elektronenergetika, toqımashılıq, azıq-awqat sanaatı jedel rawajlandı.

Qaraqalpaqstandaǵı bay mineral shiyki zat dereklerin joqarı zamanagoy texnologiyalar tiykarında ózlestiriw, sonın esabınan aymaqtın ekonomikasın rawajlandırıw, xalıqtı jumıs penen támiyinlew, usı tiykarda xalıqtın abadanlıǵın arttırıw boyınsha oǵada ulken jumıslar ámelge asırıldı. Bunıń ayqın mısalı retinde, Oraylık Aziyada birden-bir bolǵan Qońırat soda zavodınıń iske túsiriliwi respublikanıń ekonomikalıq potencialınıń bekkemleniwine, eksport kóleminiń artıwına, adamlardıń jumıs penen támiyinleniwine xızmet etti. Bul qárxana tolıq quwatlılıqta islep baslap tek 2012-2016 jj. ózinde-aq kalciylestirilgen soda islep shıǵarıwdın kuwatlılıǵı 2 esge arttırıldı hám jılına 200 mın tonnaga jetkerildi (1: 1).

Jáne bir ulken joybar – Ustirt gaz-ximiya kompleksi sanamızdın lokomotivine aylanıp, Ústirt keńislikleri menen Aral teńizi akvatoriyasında onlaǵan sırt elli sherikler menen birlikte neft, gaz, uglevodorod kánlerin izlep tabıw hám qazıw, hárekettegi qudıqlardı rekonstrukciyalaw jumısları alıp barıldı. 2015-jılı dekabr ayında iske tusirilgen bul kompleks jılına 4 milliard kubometr gazlı kayta islew tiykarında 400 mın tonna

«QUBLA ARAL BOYI ARXEOLOGIIYASI, ETNOGRAFIYASI, DEREKTANIWI, TARIYXNAMASI HÁM TARIYXINIŃ AKTUAL MÁSELELERI» ATAMASINDA XALIQ ARALIQ ILIMY-TEORIYALIQ KONFERENCIYA MATERIYALLARI

polietilen, 100 mın tonna polipropilen, 100 mın tonnadan aslam piroliz suyıklıgın islep shıgarıw kuwatlılıgına iye boldı (2: 3).

Bunnan basqa, sol jillarda izbe-iz alıp barılıp atırğan reformalardıń nátiyjesinde Aralboyı aymağında jıl sayın sanaat rawajlanıp, jańa qárxanalar iske túsirildi. Bunda import ornın basıwshı ónimler islep shıgarıw hám de óndiristi milliylestiriw baǵdarlamasına tiykarǵı itibar qaratıldı. Mısalı ushın, 2012-2016 jılları Qaraqalpaqstan Respublikasındagı 12 aymalıq qárxanada Jergiliklilestiriw baǵdarlaması tiykarında 186 milliard sumlık onim islep shıgarılǵan. Bul jerde jumıs islep atırğan 66 kospa qárxananın 30ı tiykarınan burın bunday qárxanalar bolmaǵan rayonlarda usı jılları shólkemlestirilgen edi. Solay etip, Karakalpakstanda qayta islew qárxanaların jańa texnologiyalar tiykarında modernizaciyalaw nátiyjesinde jáhán standartlarına tolıq juwap beretuǵın jańa ónim túrlerin islep shıgarıw keń jolǵa qoyıldı. Nátiyjede egerde 2000-2010 jıllarda Karakalpakstanda jalpı aymaqlıq ónim (JAÓ) islep shıgarıwdıń ósiw pátı 108 procentti quraǵan bolsa, keyingi 2010-2016-jılları JAÓ nin kolemi 1,5 esege kobeydi, onda sanaattın ulesi 31 procentten arttı. Ekonomikadaǵı ósiw pátlerin sanaattıń jedel rawajlanıp atırǵanı, óndiris kárxanaların rekonstrukciyalaw hám modernizaciyalaw, ásirese, salaǵa investiciyalardı tartıw arqalı ámelge asırıldı (3: 1-2).

Sanaat óndirisi kóleminiń ósiwine qaramastan, Qaraqalpaqstanda awıl xojalıǵı ekonomikada baslı orındı iyelep turdı. Aral boyında juzege kelgen qıyın hám awır klimat sharayatına qaramastan Qaraqalpaqstanlı diykan hám fermerlerdin pidakerlik miyneti sebepli awıl-xojalıǵı salasında ulken nátiyjelerge erisildi. 2001-jılda 43 mın tonna biyday jetistirgen diyqanlarımızdıń qırmanı 2010-jılda 201 mın tonnanı quradı. Usı dáwirde palız ónimlerin jetistiriw kólemi 30,7 mın tonnadan 134,2 mın tonnaǵa kóbeydi. Zúraátlilik 81,7 centnerden 143,8 centnerge arttı. Bul óz gezeginde, awıl xojalıǵı ónimlerin qayta islewdi jolǵa qoyıwǵa imkan jarattıp, miywe-palız ónimlerin qayta islew kólemi bes esege arttı. Sharwashılıq ónimlerin jetistiriw kólemi de artıp, qusshılıq, pal hárreshilik, balıqshılıqtı rawajlandırıwǵa isenimli qádem taslandı (4: 2).

2014-jılǵa kelip respublikadaǵı 263 mın dan zıyat jer maydanı awıl xojalıǵına tiyisli bolıp, bunda tiykarǵı tarawları ǵálleshilik (biyday hám salı ósiriw), paxtashılıq, mal sharwashılıǵı hám jipekshilik sanaldı. Elimizde jeke sektordın ulesin kobeytiwge karatılǵan ilajlar fermer xojalıqlarının tez pát penen rawajlanıw ushın imkaniyatlar jaratılǵan sebepli, bul dáwirde Qaraqalpaqstanda 4 mınnan aslam fermer xojalıqlarında 192 mın adam jumıs isledi.

Awıl xojalıǵında fermerlik háreketi rawajlanıp, ónim jetistiriwdiń nátiyjeliligi arttı. Ulıwma, 2010-2016 jıllarıda Karakalpakstanda awıl xojalıǵı ónimlerinin kólemi 1,9

«QUBLA ARAL BOYI ARXELOGIYASI, ETNOGRAFIYASI, DEREKTANIWI, TARIYXNAMASI HÁM TARIYXINIŃ AKTUAL MÁSELELERI» ATAMASINDA XALIQ ARALIQ ILMIY-TEORIYALIQ KONFERENCIYA MATERIYALLARI

esege osti. Respublikada 2016 jılı paxta hám biydaydan mol zuráát jetistirilip, shártnamalı rejeler artıǵı menen orınlandı. Sonın menen birge, 450 mın tonnaga shamas kartoshka, miyue-ovosh hám palız ónimleri yaki bul baǵdarda 2011-jılga salıstırǵanda 1,6 ese kop zuráát alındı. Sonday-ak, 40 mın gektar maydanda 140 mın tonnadan aslam salı jetistirilgen (5: 2).

Ǵárezsizlik sharapatı menen zamanagóy transport kommunikaciya infrastrukturasınıń tez pátlerde rawajlanıwı nátiyjesinde avtomobilde júk tasıw, sonın ishinde, tranzit júk tasıw kólemi tek 2010-jilda 2005-jılǵa salıstırǵanda 61 procentke ósti. Sonı da ayrıqsha atap ótiw kerek, jáhán úlgileri dárejesinde qurılıp atırǵan Ózbekstan milliy avtomagistralı – Gúzar-Buxara-Nókis-Beynew jolınıń Qaraqalpaqstan Respublikası aymaǵınan ótetuǵın 132 kilometrlik bólegeinde rekonstrukciya jumısları bul dáwirde alıp barıldı (6: 2). Bunday iri avtotrassanıń qurılıwı elimizdiń ekonomikalıq potencialınıń bunnan bılay da ósiwine, eksport hám import imkaniyatlarınıń artıwına, xalıqaralıq ekonomikalıq baylanıslardıń jáne de bekkemleniwine xızmet etedi.

Ekonomikamızdıń tiykarı bolǵan isbilermenlikti jáne de rawajlandırıw – bul mámleketlik siyasattıń baslı baǵdarlarınan sanaladı. 2000-jılı baslanǵan ekonomikalıq reformalardıń keyingi basqıshında Qaraqalpaqstan Respublikasında ekonomikanıń barlıq salalarında múlkshiliktiń jańa túrleri rawajlanıwı dawam etildi. Bul basqıshda jeke isbilermenlikti, ásirese, kishi hám orta biznes kárxanaların keń kólemde rawajlandırıw ushın sharayatlar jaratıw hám onı kepilliklewge qaratilǵan bir qatar huqıqıy-normativlik hújjetler qabıllandı. Onda isbilermenlik xızmeti subektlerin mámleket diziminen ótkeriw mexanizmi ápiwayılastırıldı, puqaralardıń isbilermenlik xızmetinde erkin qatnasıwı hám mápdarlıǵı ushın kepillikler hám de sharayatlar jaratıldı, isbilermenlerdiń jeńilletilgen kredit alıw ushın huqıqları bekkemlendi.

Solay etip, ekonomikalıq reformalardıń ámelge asırıw nátiyjesinde Qaraqalpaqstanda xalıq xojalıǵınıń jaǵdayı bir qansha turaqlastı hám úlkemiz ekonomikalıq ósiwshilikke eristi. Ulıwma alǵanda, 1991-2014 jıllar dawamında Qaraqalpaqstan Respublikasınıń jalpı aymaqlıq ónimi 3,1 esege osiw támiyinlendi. Bunda sanaat ónimleri kólemi 2,7, awıl xojalıq ónimleri 12, qurılıs jumısları 4,7, kiritilip atırǵan investiciya kólemi 5,6 esege osti (7: 2).

Paydalanılǵan derekler:

1. «Бизнес-вестник Востока»: <http://www.uzbekistan.org.ua/ru/investclimat//kungradskij-sodovyj-zavod-vvel-v-stroj-vtoruyu-ochered-moshchnostej.html>
2. «Erkin Qaraqalpaqstan». 2015 jıl 6 dekabr

**«QUBLA ARAL BOYI ARXEOLOGIIYASI,
ETNOGRAFIYASI, DEREKTANIWI, TARIYXNAMASI
HÁM TARIYXINIŃ AKTUAL MÁSELELERI»
ATAMASINDA XALIQ ARALIQ ILIMY-TEORIYALIQ KONFERENCIYA MATERIYALLARI**

3. «Вести Каракалпакстана». 2011 год 27 августа; «Erkin Qaraqalpaqstan». 2016 жыл 15 ноябрь
4. «Erkin Qaraqalpaqstan». 2011 jil 16 avgust
5. «Erkin Qaraqalpaqstan». 2016 jil 15 noyabr
6. «Вести Каракалпакстана». 2011 год 27 августа
7. «Erkin Qaraqalpaqstan». 2015 jil 29 avgust